

**Проблема роздвоєння української душі в драматичній поемі
«Бояриня» Лесі Українки**

У статті «Проблема роздвоєння української душі в драматичній поемі «Бояриня» Лесі Українки» автор простежив, як письменниця на тлі українсько-московських взаємовідносин XVII століття відтворила глибокі внутрішні метаморфози героїв, які опинилися в обставинах, що суперечили їхнім національно-політичним орієнтирам, морально-етичним ідеалам та естетичним уподобанням.

Ключові слова: *драматична поема, українська душа, національний характер.*

Pratsovytyy Volodymyr The problem of split soul in dramatic poem “Boyaryna” by Lesya Ukrainka.

The author of “The problem of split soul in dramatic poem “Boyaryna” by Lesya Ukrainka” traces how the poetess on the Ukrainian-Moscow relations of the XVII century showed deep internal metamorphoses of the characters, which were placed in the circumstances, which were contrary to their national-poetic reference points, moral-ethical ideals and aesthetic likings.

Key words: *dramatic poem, Ukrainian soul and national character.*

У драматичній поемі «Бояриня» Леся Українка відтворила складне становище українського суспільства за гетьмана Петра Дорошенка, онука гетьмана Михайла Дорошенка. Це був період Руїни. Після Переяславської ради Москва переробила на свій лад статті Богдана Хмельницького, скоротивши їх з 23 до 11, і робила все, щоб закабалити Україну. Особливо поведилася безцеремонно Московська імперія після смерті Богдана Хмельницького, хоча ще й за життя зривала умови договору, пішовши на зговір з Польщею. І такі дії не були дивиною, вони впливали з самодержавної, загарбницької політики московського царства, яке прагнуло всяким засобами обмежити українську державність і замінити протекторат

Москви, виписаний у Переяславських статтях Богдана Хмельницького, повною інкорпорацією України. Це були прогнозовані дії московського уряду. Але питання полягає в іншому: як українці, освічені, мужні, відважні дозволили себе так пошити в дурні? І чи вирішальним тут були великі апетити імперської Москви, їхня підступність, віроломство і ненадійність у воєнному союзі, який мав на меті забезпечувати мир і спокій двох суверенних держав?

Богдан Хмельницький був вимушений шукати собі союзника у боротьбі з ворогами України. Його наміри укласти воєнний союз з Москвою, яка мала допомогти у боротьбі з Польщею, підтримала козацька старшина. Але перша тріщина українського моноліту сталася вже в Переяславі, коли до боярина Бутурліна, який очолював московську делегацію, «прибули делегати від старшини, які просили затвердити їх на різних посадах, не повідомляючи про це гетьмана». Серед прохачів були «батько та брат Виговського, батько майбутнього гетьмана Мазепи, Силуян Мужаловський – видатний дипломат, посол до Москви в 1649–1653 рр., зі свояками та інші» [Василенко-Полонська 1992, 2: 25]. Спочатку Москва не звертала уваги на ці розбіжності, але потім дуже добре використовувала українців за принципом «розділяй та владарюй».

Після Переяслава «Московська держава та її спадкоємниця – Російська імперія, порушуючи, ламаючи та знищуючи договір, перетворила Україну на об'єкт колоніального пограбування» [Апанович 1994: 4]. Українські козаки, світогляд яких формувалася під впливом західноєвропейських конституційних норм, не зразу збагнули підступний намір Москви перетворити самостійну і незалежну державу в набуток свого царства. Але парадокс полягає в тому, що в природі не існувало Переяславської угоди 1654 року. У 1654 році відбулася тільки малочисельна Переяславська рада, яка мала репрезентативний, декларативний характер і ніякої юридично-правової сили. Відбулася також одностороння присяга гетьмана, частини старшини, козацтва та міщан – всього 284 особи. Московські бояри не присягали. У Переяславі «український уряд не одержував жодного офіційного документального акту, який би визначив умови об'єднання двох держав, жодної письмової гарантії

виконання царським урядом усних запевнень московських послів» [Апанович 1994: 17 – 18].

Та згодом Москва вміло використала поступливих, безхребетних і м'якотілих українців. Добре прислужився Москві Іван Брюховецький. При підтримці московських військ він став гетьманом України на Чорній раді 1663. Брюховецький був палким прихильником Москви і вважав московського царя єдиним володарем України. «1665 року Іван Брюховецький поїхав до Москви, став боярином, одружився з московкою кн. Долгорукою і зрікся на користь Москви прав України; залишилися тільки станові права козаків. Збільшено залоги московські, всі податки перейшли до Москви; гетьман не мав права вести стосунки з іншими державами. Брюховецький просив навіть прислати митрополита з Москви» [Полонська-Василенко 1992: 42].

Тим часом Петро Дорошенко, гетьман Правобережної України, скликав Раду в січні 1668 року, яка ухвалила рішення не визнавати Москви та Польщі, а стати під протекторат султана, який дав на це згоду. Дорошенко перейшов через Дніпро і виступив проти Брюховецького. Козаки забили Брюховецького, Петра Дорошенка оголосили гетьманом обох боків Дніпра і підтримали його у прагненні звільнити Україну від московської та польської влади, заручившись обіцянкою турецького султана визнати Україну від Перемишля до Севська. Але здійснити ці наміри Дорошкові не вдалося. Його політика виявилася згубною для України: «Турки, татари, дорошенківські загони нищили на Правобережжі міста та села, які піддалися Самойловичеві і Ханенкові» [Полянська-Василенко 1992: 45]. Україна перебувала в стані розбрату та розрухи і зазнала ще більших втрат. Сам Дорошенко розчарувався у своїй політиці. Він вирішив «зректися гетьманства, передати булаву Генеральній Раді в Чигирині, а клейноди надіслав до Москви. На вимогу царського уряду він удруге здав гетьманство на руки Самойловича та Ромадановського і пішов на «почесне заслання»: спочатку був призначений за воєводу до В'ятки, а потім жив до смерти (в 1698 році) в наданому йому селі Ярополчі під Москвою» [Полонська-Василенко 1992: 45].

Така кардинальна зміна позиції Петра Дорошенка не вкладається в елементарну логіку і не піддається жодному поясненню. Але справа в тому, що це був не поодинокий факт, не

унікальний випадок представника української верхівки, який здавав національні інтереси, відмовлявся від свого «я», йшов під покровительство московського царя і діяв всупереч тверезому глузду, прирікаючи себе на вигнання, а то й на смерть. Оце розполовинення чи навіть розпанахання української душі хвилювала прогресивні українські уми, бо саме через таких горедіячів українці опинялися в дуже скрутному становищі. Звичайно, вороги були ворогами, і їхні агресивні та підступні дії були прогнозованими, але парадокс в тому, що загроза для України часто йшла від самих українців. Зрадлива панівна верхівка, яка використовувала ситуацію у своїх корисних цілях, допомагала москалям окупувати українську землю та поневолювати свій народ. І тому, цілком очевидно, такі складні метаморфози українського національного характеру і привернули увагу Лесі Українки, спонукали її до написання драматичної поеми «Бояриня», в якій вона намагалася відтворити складні процеси української суспільності, докопатися до першопричин нестійкості та роздвоєння душі, проаналізувати причини такої неадекватної поведінки українців, поставити діагноз розшарованій і дезорганізованій українській нації, щоб спрямувати зусилля на її оздоровлення – розвіяти міфічне уявлення українців про «братне єднання з старшим братом», яке «входило в генетичну пам'ять, деформувало національну свідомість, породжувало комплекс національної неповноцінності, якоїсь історичної вторинності українського народу, фаталістичне уявлення про неможливість його самостійного існування і неспроможність створити свою незалежну державу» [Апанович 1994: 4].

Треба сказати, що «Бояриня» – це не історичний твір, бо в ньому немає конкретних історичних подій, немає історичних постатей, про Хмельницького, Дорошенка, Самойловича та Ханенка тільки згадується. Хоча Леся Українка детально відтворила атмосферу епохи, передала її дух, загострила увагу на певних суперечностях національного життя, коли після Переяславської ради український народ залишився біля розбитого корита, був дезорганізований і розгублений, бо втратив відчуття власної перспективи – москалі безапеляційно та безцеремонно втручалися у всі сфери українського життя і протидіяти цьому українці не вміли.

Важливо також підкреслити, що драматичну поему «Бояриня» Леся Українка написала у 1910 році, і на цьому творі дуже виразно позначилася атмосфера українського суспільства, в якому перебувала письменниця. За словами Дмитра Донцова, Леся Українка «жила і діяла в добу, у коліски якої стояла сумна постать великого плебея – Руссо. В епоху, що на місце невидимого Бога поставила релігію розуму. На місце абсолютної моралі – етику, якої приписи, як математичні формули, доводилися доказами розсудку. На місце великих пристрастей – поміркованість, на місце непевності відносин, що гартувала волю і гострила думку, – соціальну упорядкованість, а з нею загальну нівеляцію і нудоту. На місце римського *miraculum* – поняття непорушності законів природи і людського співжиття. На місце віри, що рушає горами, – сліпе упокорення перед так званим бігом подій» [Донцов 1994: 150]. І коли ці процеси стали передумовою для формування нових суспільних відносин у світі, то в Україні настала пора стагнації – на зміну бунтівничим дідам прийшли впокорені внуки, які готові були догоджати своїм панам. І особливість того часу полягала в тому, що «люди відзвичаїлися щиро сміятися і щиро ненавидіти. Коли ніхто не піднімався вже за свої переконання на ешафот, ні на кострище; коли людське життя стало важити більше, як людська честь; коли на зміну безпосередності прийшов всесильний і зарозумілий, але імпотентний сноб» [Донцов 1944, 1: 150].

Волелюбна душа Лесі Українки не сприймала такого стану суспільства, в якому панували немічність та безпорадність. Дмитро Донцов, аналізуючи спадщину Лесі Українки, характеризує її як поетесу, яка відбувала сором за свій народ: «Ся незвичайна жінка, що, мов прикута на порищі, стояла, паленіючи зі встиду за зганьблену націю, задивлену в криваву, а так сподівану хвилю пробудження народу...» [Донцов 1994, 1: 181]. Але не тільки встид за безвольних українців випікав їй душу. Її тривожило майбутнє України. Як провидиця Касандра, Леся Українка передбачала загрозу, яка нависла над Україною з боку Росії. Її хвилювала податливість і незахищеність українців перед агресивним північним сусідом, і тому драматична поема «Бояриня» – це перш за все історіософський роздум про долю України та українців в умовах московського закабалення.

У «Боярині» Леся Українка показує два світи: український і московський, які кардинально відрізняються один від одного, але в силу обставин тісно переплетені між собою після Переяславського зібрання. Правда, московський світ показаний у творі тільки як тло. Письменниця не дуже заглиблюється в нього, бо вона поставила собі за мету розкрити українські національні характери в складних, екстремальних умовах.

Драматична поема починається ремаркою: «Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини Олекси Перебійного. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики, на столі прилагоджено до вечері. Стара Перебійниха дає останній лад на столі, їй помагає дочка її Оксана і служебка. Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно одразу, що він не москаль» [Леся Українка 1994: 106].

Ремарка стисло і колоритно характеризує український світ з будинком, садочком, козацькими звичаями, щирістю та доброзичливістю українців, які завжди раді гостям, звідки б вони не прийшли у їхню хату. І ця українська ідилія завершується несподіваною фразою: «молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя його видно, що він не москаль». У цій контрастній характеристиці закладена головна колізія драматичної поеми. Леся Українка підкреслює, що навіть зовнішньо українці відрізняються від москалів, і це неможливо приховати пишним одягом. Але письменниця не обмежується зовнішніми ознаками портретної характеристики – її більше цікавить внутрішня сутність героя, який прибув до України у московському боярському вбранні. І на цьому вона зразу ж загострює увагу. Коли Перебійниха радо запрошує добре знайомого Степана до гостини, то він відмовляється, бо боїться розгніввити своїх господарів, хоча московські бояри, яким вже запах медок та варенуха не дуже ним переймаються: «Нехай собі парнішка сидить у тебе хоч до від'їзду. Навіщо він нам здався?» [Леся Українка 1994: 107], – говорять вони Перебійному. Однією фразою московські бояри руйнують уявлення Степана про важність його персони. Та й Перебійний говорить Степанові «Ти, синашу, в

мене забудь всі церегелі. Таж зо мною небіжчик батько твій хліб-сіль водив, укупі ми й козакували» [Леся Українка 1994: 107].

І Перебійний, і Перебійниха прихильно та толерантно поставилися до московського боярина Степана, але вороже налаштований їхній син Іван, який вважає, що батько Степана неправильно зробив, подавши слово за Москву на раді Переяславській. На його думку, це зрада, яка допомогла москалям занепастити України та її народ. Ця суперечка між дійовими особами визначає магістральний конфлікт твору. Гостра дискусія про зраду чи незраду проходить через увесь твір. Леся Українка створює конфліктні ситуації, які дають змогу розкритися героям, аргументувати свою позицію. Степан цілком закономірно захищає свого батька: ««Не зраджував України / мій батько! Він їй служив з-під царської руки / не гірш, ніж вороги його служили / з-під польської корони. / І в а н / Та, звичайне, / однаково, чиї лизати п'яти, / чи лядські, чи московські!..» [Леся Українка 1994: 110].

Іван і Степан – це різні національні типи, які сформувалися в різних умовах, отримали різне виховання та відстоюють різні ідеали. Іван – вільний козак. Генетичний код спрацьовує у ньому блискавично, коли йдеться про інтереси України. Він любить свою землю і свою любов доводить справами, бореться за її незалежність доступними йому методами, ніколи не відступає від своїх принципів, бо живе у вільній демократичній Україні, якій відверто загрожує Москва. І саме в таких, як Степан, бачить небезпеку для своєї батьківщини, бо їхніми руками московські посіпаки намагаються приборкати непокірних козаків. Степан, ставши московським боярином, добровільно надягнув на себе ярмо царського підданого і не може вільно висловлювати свої думки. Та й він вже втратив ґрунт під ногами, тому, крім оправдання, він нічого не може протиставити, коли Іван дорікає, що батько Степанів, якому особиста вигода заслонила державні інтереси, використав ситуацію для власної користі: «Не задля соболів, не для казни / подався на Москву небіжчик батько! / Чужим панам служити в ріднім краю / він не хотів, волів вже на чужині / служити рідній вірі, помагати / хоч здалека пригнобленим братам, / еднаючи для них цареву ласку» [Леся Українка 1994: 110].

Степан, як очевидно і його батько, наївно вірив, що зможе прихилити цареву ласку для України та українців. І можливо, не

задля власної користі його батько підтримав царя, хоч у це важко повірити, бо саме за допомогою тих українців, у яких особистий інтерес переважав над державними справами, москалі змогли легко опанувати ситуацією в Україні. Але те, що батько Степана не хотів служити чужим панам на Україні і подався до Москви, щоб звідти допомагати своєму народові, звучить непереконливо та ілюзорно, адже він керувався не державними інтересами України, а власними амбіціями.

Діяльність Степанового батька, який уособлює тих, що, щиро поєднавшись з москалями, вірили, що в такий спосіб можна укріпити українську державність і в єдності стати сильнішими проти ворогів, це тільки прелюдія до Степанової діяльності, бо ситуація кардинально змінилася. Ілюзії вже розвіялися. Всі зрозуміли, що Переяславська рада, яка була вимушеним кроком Богдана Хмельницького, обернулася для України катастрофою – московський уряд нахабно і безцеремонно втручався в усі справи з метою підкорити Україну та українців. І для Степана настала пора зробити свій вибір. Але він вже не здатний підхопити зброю, яка випала з батькових старечих рук: ««А як же можу я на Україні / здійснити зброю так, щоб не діткнути / ніколи нею брата?..» [Лєся Українка 1994: 111].

Звичайно, слова Степана можна сприйняти, як оправдання, але в них теж є своя рація. Переяслав відкрив шляхи, у які хлинули московські посіпаки і стимулювали розбрат між українцями, які шукали захисту у чужих покровителів, винищуючи і обезкровлюючи свій власний народ. Українці розділилися по різних таборах, і їм не вистачало єдності, сили духу, врешті решт елементарного розуміння, що ніхто їм не допоможе, що треба самим братися за розум і відвоювати свої права. І на який бік мав ставати Степан, щоб «не діткнути брата», він не знав. Оця розгубленість і невизначеність свідчили про низьку національну свідомість Степана. Він вже не готовий був братися за зброю, сподіваючись на слово: «І невже мушкет і шабля мають більше сили / та честі, ніж перо та щире слово? / Ні, учено мене, що се не так!» [Лєся Українка 1994: 111].

Звичайно, у словах Степана відчувається позиція Лєсі Українки, для якої слово було «двосічним мечем» і не менш ефективним, ніж мушкет та шабля. Але в даному випадку,

створивши гостру конфліктну ситуацію, вона виявляє позиції героїв – непримиренно ворожу до зрадників України в Івана і помірковано угодовську в Степана, якого Московщина вже пригнула, припасувала до своїх звичаїв та порядків. Леся Українка зберігає безсторонність і об'єктивність зображення, не виявляє своїх симпатій чи антипатій до героїв, не стає ні на один, ні на другий бік, розуміючи, що дискусія навколо цього питання надзвичайно складна, довготривала, і настільки спотворила реальний стан речей, що не просто збаламученому українцеві визначитися, хто ворог, а хто брат, де правда, а де кривда, де добро, а де зло.

Головну увагу Леся Українка зосереджує на внутрішньому стані дійових осіб. Для розкриття образу-характеру Степана письменниця використовує внутрішній конфлікт. Українська його душа, затьмарена московським дурманом, ще не вмерла. Вона оживає, коли він зустрічається з Оксаною у квітучому садочку, який символізує український вільний світ. Опинившись у рідній стихії, він відчув трагізм свого становища: «А я ж, як в'язень, що на час короткий / з темниці вирвався і має хутко / з веселим світом знову попрощатись / і розцвіту не має часу ждати» [Леся Українка 1994: 114].

Відчувши пахощі рідного краю, Степан згадав, що батько велів йому одружитися з українкою. Він впевнений, що мати теж зрадіє, коли йому вдасться поєднатися з рідною душею. Захопившись Оксаною, Степан попросив Оксану стати його дружиною. І коли вона згодилася, за українським звичаєм заслав до неї старостів. Звичайно, Степан розумів, що замість веселоців рідного краю він може запропонувати Оксані тільки своє щире кохання, але в пориві романтичних мрій сподівався, що з коханою дружиною він буде щасливий всюди: ««Мені тепер здається, що нігде / на цілм світі вже нема чужини, / поки ми вдвох з тобою. От побачиш, / яке ми там кубельце зів'ємо, / хоч і в Москві. Нічого ж там чужого / у нашій хатоньці не буде, – правда?» [Леся Українка 1994: 116].

Мрія Степана про власне кубельце, про рідну хатину, в якій нічого чужого не буде, цілком природна і впливає з українського менталітету, який проявився під впливом кохання до Оксани. Закохана Оксана теж не сприймає Московщину як чужину. Вона

сподівається, що у Москві вони заживуть щасливо. Але це були тільки мрії – реалії виявилися набагато складнішими. Наївна довіра до москалів дуже дорого їм обійшлася. Ілюзії дуже швидко розвіялися. Оксана зразу ж стикнулася з жорстокими чужими звичаями, яких всупереч своїй волі змушена була дотримуватися. Її шокувало те, що жінки в Московії обмежені в правах – вони не можуть мешкати разом з чоловіками «на долі», перебувати з чоловіками при бесіді, сидіти за столом на гостині, втручатися у будь-які чоловічі справи. Дівчина не може сама ходити по Москві, співати пісень по гаях, зустрічатися зі своїм нареченим до весілля. «Вони, Оксано, не питають, хто як там зріс... Адже ми тут зайді – з вовками жий, по-вовчи й вий» [Леся Українка 1994: 118], – пояснює мати Степана, хоча сама вперто дотримується традиції і ходить в українському одязі. «Адже й старенький мій – нехай царствує! – в козацькому жупані вік дожив, так і на смерть його я нарядила – в мережану сорочку...» [Леся Українка 1994: 119], – говорить вона. Але український одяг не зміг захистити її від московського іржі. Мати Степанова, яка давно змирилася з тамтешніми порядками, навчає Оксану, що бояриня московська повинна вдягатися по-їхньому, а Степан зобов'язаний це робити, бо він вже «боярин, а не козак» [Леся Українка 1994: 119]. «Боярин, а не козак» – це не випадкова фраза. Нею Леся Українка вказує на ті внутрішні зміни, які спотворили світоуявлення колишнього козака, позбавили його честі, гідності та почуття справжнього патріотизму. Люди різних національностей ідуть на службу в чужі краї, але вони не відмовляються від свого, прагнуть не загубитися, не розчинитися в чужому морі, всіма зусиллями намагається зберегти себе. А тут ми маємо зовсім іншу ситуацію. Московська трясовина все більше і більше засмоктує героїв. Коли Оксана відмовляється частувати московського боярина медом і цілуватися з ним в губи, то, виявляється, цим вона може всіх загубити: « «Ба ти не знаєш, / які тут люди мстиві... За зневагу / старий боярин візьме, як не вийдеш, / а він думний дяк, він має силу – / он син його ще молодий – вже стольник; / він оклепає нас перед царем, / а там уже й готово «слово й діло». [Леся Українка 1994: 127].

У Московії Оксана, яка виросла в гуманному, доброзичливому світі, стикається з агресивними, мстивими, жорстокими людьми, які через будь-яку дрібницю можуть

наробити великої біди. І ніякими аргументами неможливо довести свою правоту – тут діє безапеляційний диктат. Для Оксани – це незбагненно. Адже «На Україні-Руси не видно й найменшого змагання підвертати під себе чужинців, або щоб тих чужоземців, що сиділи поміж українським народом, привподобити до тубільців... В Українців не було вдачі насилувати, нівелювати, не було політики; не було холодного вирахування, не було твердості на шляху до визначеної мети» [Костомаров 1993: 317 – 318]. Вихований у сприятливих природних умовах, українець мав м'яку та толерантну вдачу. Як зазначав Микола Костомаров, «українець із обережності кривди не забуває, але він не мстивий. Ні католицький костел, ні жидівська синагога не видаються йому гидкими місцями; він не гидує їсти, пити і приятелювати не тільки з католиком чи протестантом, але і з Жидом, і з Татариним. ... Видима річ: коли даєш волю другим і шануєш їх, то це натурально вимагати й собі такої ж волі й обопільної поваги» [Костомаров 1993: 318].

Відмінності між москалями та українцями зумовлені різними расовими, географічними, історичними, соціальними, природними політичними, культурними, етнопсихологічними та іншими факторами, які неможливо нівелювати. За твердженням М. Костомарова, Москву «населляли різні волоцюги, й довго вона зростала з того, що до неї напливали нові прибуди з усіх усюд руських земель... Така мішанина мешканців усе швидше визначає нахил поширити свій край, зростати на чужий кошт, проковтнути сусідів: їх тягне до хитрої політики, до завоювання. Громадською стихією Москви є загальність («общинність»), знищення особистості, навпаки тому як на Україні... де принцип особистості раз-у-раз виявляв свою живучість» [Костомаров 1993: 19].

Зрозуміло, що світогляд кожної нації формується на основі генетичної програми, яка визначає певні параметри життя та діяльності, утримуючи її в певних рамках, але, як засвідчує досвід, насильне нав'язування світоглядних принципів однієї нації іншій призводить до катастрофи, до психологічного надлому та порушення внутрішньої рівноваги. Леся Українка показує, як Степан, ставши боярином, неминуче деградує. Зустрічаючи козака з України, він «оглядає сіни через двері, потім замикає двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі від дверей» [Леся

Українка 1993: 129] і розмовляє неголосно. Козак з України розповідає Степанові про великі кривди, які чинять над українцями москалі: «Та там такі напасті, що крий Боже! / І просвітку нікому не дають / московські посіпаки. Все нам в очі / тією присягою тичуть...» [Леся Українка 1993: 129].

Такий стан України – це наслідки, до яких призвела політика таких діячів, як Степан. Він відчуває свою провину і ще не втратив співчуття до свого народу, готовий допомогти йому і обіцяє поговорити з царем на малій бесіді: «Як буде він під чаркою, то, може, / я догоджу йому, він часом любить / пісень «черкаських» слухати, та жартів, / та всяких теревенів, не без того, / що й тропака звелить потанцювати. / Г і с т ь: Ото! Хіба ти в нього пахоля? С т е п а н: Ба знаєш, як то кажуть: «Скачи, враже, як пан накаже «... Та ладен я, брате / уже хоч би й на голові ходити, / аби чогось добути для тебе / та для Вкраїни» [Леся Українка 1994: 131].

У цьому епізоді Леся Українка показує, що Степан щиро хоче допомогти українцям, але потуги його марні, а сподівання нездійсненні, бо на його прохання ніхто не звертає уваги, ніхто з ним не рахується. Крім черкаських пісень та всяких теревенів царя більше нічого не цікавить. Вияв готовності допомогти українцям письменниця зображує з великою долею скепсису. Вона показує Степана безпорадним, немічним, абсолютно не здатним до відстоювання українських національних інтересів, бо його в Москві ніхто серйозно не сприймає. Він сам не помітив, як перетворився в посміховище та попихача, над яким потішаються зверхні та самозакохані москалі на чолі з царем. І справа тут не в авторитеті Степановім, в його довірливості, наївності та безпорадності. Таке ставлення до нього випливало з менталітету москалів. Це помітно по їхньому ставленні до релігійних культів: «Латинську й лютеранську, вірменську й усяку іншу віру, аби вона хоч трохи чим різнилася від православної, Москалі вважали за прокляту. Вони вважали себе за єдиний на весь світ вибраний щодо віри народ і через те не дуже легким духом дихали на одновірні народи – на Греків, Українців. Якщо тільки хоч трохи що було не схоже на їх народність – то в Москалів заслуговувало на погорду, вважалось за ересь, і на все не своє вони дивились згори» [Костомаров 1993: 320]. І такий підхід вони розповсюджували на всі сфери життя.

Трагедія Степана в тому, що він не усвідомлював свого становища – він був в полоні власних ілюзій. Переляк настільки заволодів ним, що йому складно адекватно реагувати на ситуацію. Він радить Оксані спалити листа від братчиці-товаришки, не посилати їй грошей, не приймати у себе Яхненка, який прибув з України, бо за ним шпиги московські роєм ходять, не озиватись до брата Івана, бо він у непевні справи устряє, а за це можуть і «на дибу» взяти. Тобто, він пропонує Оксані повністю ізолюватися від зовнішнього світу і, особливо, коли в цьому світі щось нагадує Україну. Одним словом, Оксана має вирвати з грудей своє серце і загубити власну душу. Але Оксана не може так жити. Її українська душа зумовлює «той окремих спосіб думання, відчуття і поведінки, яким відрізняються члени однієї суспільності від іншої» [Цимбалістий 1992: 70]. А ядром української психіки є кордоцентричність, яка «в'яже українську психічну структуру з рефлексивними настановами» [Кульчицький 1992: 58].

Московські порядки, деградація чоловіка, страждання українців, які терплять знущання москалів, гнітюче впливають на Оксану. Їй стала осоружна Московщина: її муляє незручний московський одяг, їй не подобається московська церковна служба, вона обурена, що Степан стелиться під ноги цареві й нічого не може добитися для України. Оксана не бачить просвітку. Насіння лузати вона не любить, коротає час шиттям, але це не допомагає. «Степане! Ти хіба не бачиш? Я гину, в'яну, жити так не можу!» [Леся Українка 1994: 137]. У складних, напружених обставинах психологічний конфлікт між подружжям, який має морально-етичне та національно-політичне підґрунтя, все більше і більше загострюється.

Оксана затужила за Україною і тяжко захворіла. Лікарі радять Оксані повернутися на рідну землю, але Степан не може цього зробити, коли там розруха і розбрат, втекти теж не може, бо цар достане боярина скрізь. А так жити в Оксани не вистачає сил. Тільки спогади про рідний край втішають її. Через силу, потихеньку вона співає: «Ой як було хорошенько, як рід з родом п'є, вип'є чарку, вип'є другу та по сестру шле». Ця пісня про щасливий, веселий, дружній український рід, від якого вона відірвалася, підсилює трагізм її становища, але водночас стає своєрідним громовідводом її туги. Саме в пісню українці владали

найпотаємніші свої мрії та сподівання, і саме в пісні знаходили відряду у скрутні хвилини, відновлюючи неповторний український світ, в якому вони народжувалися, росли, розцвітали, в'янули і вмирили. «З глибини української душі вихоплюється апострофа до пісні: Благословенна будь проміж жонами, Відрадо душі і сонце благівісне! Зроджена з розкоші, окроплена сльозами, Моя ти муко, мій ти раю, пісне! І так само з глибини української свідомості мусимо признатися: те наше найбільше щастя і ті наші скарби – це наше благословенство і наше прокляття одночасно» [Шлемкевич 1992: 106], – зазначав Микола Шлемкевич.

Оця покірність долі української жінки, яка вважає своїм святим обов'язком їхати за чоловіком у чужий край і оберігати його від всяких напастей, неоднозначно трактується Лесею Українкою. Сумлінно виконуючи свою місію, Оксана добровільно прирекла себе на загибель. Зберегти свої святі ідеали, свою любов, своє щастя в Московщині вона не змогла. А перетворитися в ніщо не хоче. У цьому трагічність образу Оксани. Але при всій своїй трагічності образ-характер Оксани виконує головне ідейне навантаження. Леся Українка показує її як совість України. Коли в Україні втихомирилося, Степан пропонує Оксані поїхати на рідну землю, зустрітися з родиною, Оксана відмовляється: «Як ти кажеш? / Утихомирилось? Зломилась воля, / Україна лягла Москві під ноги, / се мир по-твоєму – ота руїна? / отак і я утихомирюсь хутко / в труні» [Леся Українка 1994: 145].

Леся Українка не прикрашує своїх героїв, не ідеалізує їх, а показує, як вони по-різному сприймають події на Україні. Для Оксани – це катастрофа, в яку добровільно і безоглядно вплутався український народ, для Степана – московського боярина – це втихомирення, наведення елементарного порядку, упокорення бунтівників, колишніх побратимів – вільнолюбивих козаків. Оксана здивована поведінкою чоловіка: ««А я дивую, ти з яким лицем / збираєшся з'явитись на Вкраїні! / Сидів-сидів у запічку московським, / поки лилася кров, поки змагання / велося за життя там, на Вкраїні, – / тепер, як «втихомирилось», ти їдеш / туди ясного сонця заживати, / що не дістали руки загребуші, / та гаєм недопаленим втішитись. / На пожарині хочеш подивитись, / чи там широко розлилися ріки / від сліз та крові?» [Леся Українка 1994: 146].

Дорікаючи Степанові, Оксана не перекладає вину на нього: «Ми варті одне одного. Боялись розливу крові, і татар, і диби, і кривоприсяги, й шпигів московських, а тільки не подумали, що буде, як все втихомириться» [Леся Українка 194: 146]. Оксана не знімає з себе відповідальності за Україну. Її емоційний вибух зумовлений природою українського національного характеру, в якому емоції часто переважають над інтелектом і волею. «Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародними» співами – проходять так само скоро і несподівано, як вони появляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його тривалою, довгою, організованою, послідовною і розумною працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі й розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоціональних подразнень, які нищать попередні» [Липинський 1954: 427] – зазначав В'ячеслав Липинський. Дослідник також підкреслював, що «наша емоціональність, наш політико-руїницький, занадто чуттєвий темперамент може стати неоціненною творчою силою, коли ми його шкідливі політичні наслідки надолужимо організованим і сталим вихованням у наших людях від ранньої молодості... розуму та волі. Бо ця наша емоціональність, якої не можна набути в жодній школі, при розум, і логіці, пам'яті й волі, які відповідною школою збільшити можна, дозволить нам нашою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрасстю зробити в короткий час те, на що інші нації, з холодним нечутливим темпераментом, потребували б багато більших зусиль і багато більше часу» [Липинський 1954: 429]. Євген Онацький, продовжуючи думку Липинського, вважав, що наша емоційність зможе стати «неоціненною творчою силою тільки в тому разі, якщо вона розвиватиметься в нормальних умовах здорового родинного життя, в пестошах материнської любові, під суворою батьківською опікою, під ласкавим оком діда чи баби, в приятних товариських відносинах між братами і сестрами та шкільними товаришами» [Онацький 1954: 46].

Усього цього Оксана була позбавлена і ще й до того опинилася в чужому, ворожому середовищі. Як дружина, вона відчуває і свою долю вини в тому, що сталося. Для переконливості Леся Українка робить екскурс в минуле. Оксана згадує яскравий епізод з дитинства: «У батенька була така шаблюка.../ вони її

закинули... ми з братом / знайшли... в війну побавитись хотіли... / не встигли... до піхви прикипіла... / заржавіла. Отак і ми з тобою... / зрослись, мов шабля з піхвою... навіки... / обоє ржаві...» [Леся Українка 1994: 147].

Під впливом Московщини Оксана теж змінилася. Ржа роз'їдає її душу, якби вона цьому не противилася. Якби не відсторонювалась душа Оксани від українських суспільних процесів, якби вона не намагалася знайти своє особисте щастя у крайній московській хаті, вона не в силі розірвати невидимий, але такий міцний зв'язок з Україною. Гнітюча атмосфера вбиває її морально та фізично. Сімейний обов'язок не дозволяє їй зробити рішучий крок, хоча серце її розривається на дві половини. Вираз «обоє ржаві, мов шабля з піхвою», свідчить про те, що навіть в такій скрутній ситуації Оксана не мислить себе окремо від чоловіка.

На образі Оксани Леся Українка показала, що московський світ згубний для українців, бо вихолощує з них національну суть, руйнує зсередини, нівелює як особистість. Трагедія Оксани в тому, що відчуваючи згубність московського світу, вона не може вирватися з нього: «Занадто я жаліла... В тім і горе... / Якби я мала сили не жаліти, / то вирвалася би геть з сії кормиги – / і ти б ослобонився від іржі... / А так, вже чисто: ні собі, ні людям!» [Леся Українка 1994: 147].

Але жалість, співчуття, милосердя – це характерні риси українського національного характеру і позбутися їх Оксана не може. Та й справа не тільки в жалості. Як традиційна українська жінка, яка поклявся перед Богом бути вірною чоловікові до смерті, вона не могла розірвати сімейного кола. Відчуваючи, що сили її покидають, вона радить чоловікові: «Як умру, то не бери вже вдруге / Українки, візьми московку ліпше...» [Леся Українка 1994: 147], бо не хоче, щоб він занастив ще одну українську душу.

Степан теж трагічна постать. Він любить свою дружину, турбується про неї, не дорікає їй ні в чому. Тобто, цілком дотримується українських традицій щодо сімейного стану, але сприймає ситуацію зовсім інакше, по-чоловічому розважливіше та менш емоційно: «Та й що картатися словами, любя? / Нас доля так уже скарала тяжко. / що, певне, й Бог простить усі гріхи. / Хто кров із ран теряв, а ми із серця. / Хто засланий, в тюрму замкнутий був, /

а ми несли кайдани невидимі. / Хто мав хвилини щастя в боротьбі, / а нас важка, страшна душила змора, / і нам не вділено було снаги / ту змору подолати...»[Леся Українка, с. 148].

Цілком зрозуміло, що Степан, як московський боярин, оправдує свої вчинки, не вбачає у служінні Москві якоїсь крамоли, сприймає своє становище певною спокутою. Але й Леся Українка наголошує на тому, що Оксана при її категоричності не позбавлена ілюзій, вона вірить, що Степан ще прислужиться Україні, що він ще знайде свою нішу: ««Борцем не вдався ти, та після бою / подоланим подати пільгу зможеш, / як ти не раз давав... На бойовиську / не всі ж померли, ранених багато... / допоможеш їм одужати, то, може, / колись там... знов зібравшись до бою, / вони тебе згадають добрим словом / а як і ні – не жалуй, що поміг» [Леся Українка 1994: 149].

Звичайно, Оксані хочеться, щоб її чоловік, якого вона щиро любить, ще якимось зберіг свою честь, гідність, знайшов себе і прислужився Україні, яка потребує, як не геройського чину, то хоч би доброго слова, щирої відданості та вірної любові, які можуть відіграти свою роль в самоутвердженні українців. Але це були ілюзії засліпленої любов'ю жінки, яка попри всі розчарування хотіла бачити в ньому козака, а Степан, одягнувши московський боярський одяг, все більше і більше втрачав зв'язок з рідним корінням, його душа металася між боярином і козаком, внаслідок чого його національний моноліт послаблювався і піддавався впливу жорстокої Московщини, яка не визнавала особистостей, а підкоряла кожного загальним інтересам імперії.

Леся Українка у драматичній поемі «Бояриня» показала два різні світи – український і московський, у яких є дуже багато розбіжностей. Але найнебезпечніше вона вважала те, що московський світ агресивний, наступальний, а український податливий і не завжди може знайти засоби для протистояння цій агресії. У цьому Леся Українка бачила проблему. І батько, і мати, і сестра Степана, та й сам Степан були засмоктані московською трясовиною. Леся Українка образом Степана засвідчила, що бути московським боярином і українським патріотом не можливо.

Звичайно, Леся Українка розуміла, що московський шлях для українців згубний. Але як вив'язатися з тої халепи, де знайти такий панцир, який би захищав її земляків від загребущих сусідів,

вона не знала. Хоч дуже добре усвідомлювала, що українцям треба позбуватися ілюзій, триматися свого коріння і не надіятися на когось, а самим плекати свій національний організм, зміцнювати його стрижень і розбудовувати свою національну державу.

У драматичній поемі «Бояриня» Леся Українка відтворила епоху Руїни, яка мала катастрофічні наслідки для українського національного організму, – українці були поділені за територіями, конфесіями, політичним орієнтирами, соціальним станом та особистими інтересами. Але ці зовнішні атрибути письменниці використала як ґрунт, на якому розгорнулися глибокі внутрішні драми героїв, які опинилися в обставинах, що суперечили їхнім національно-політичним орієнтирам, морально-етичним ідеалам та естетичним уподобанням. Московщина зі своїми жорстокими порядками не тільки обмежувала їхні права, а й руйнувала їхній внутрішній світ.

Література: *Апанович 1994:* Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. – К., 1994. – 96 с.; *Донцов 1994:* Донцов Д. Поетка українського рiсорджiменту (Леся Українка) // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – У 3-х кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С.149 – 183; *Костомаров 1993:* Костомаров М. Дві руські народності // Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993. – 317 – 322.; *Кульчицький 1992:* Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа. – К., 1992. – С. 48 – 65.; *Леся Українка 1994:* Леся Українка. Бояриня // Українське слово. Хрестоматія з української літератури та літературної критики ХХ ст. – У 3-х кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 106 – 149.; *Липинський 1954:* Липинський В. Листи до Братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – 470 с.; *Юнацький 1954:* Юнацький Є. Українська самостійність // Українська душа. – Нью-Йорк, 1954. – С. 36 – 47.; *Полянська-Василенко 1992:* Полянська-Василенко Н. Історія України. Історія України. – У 2-х т. – К., 1992. – Т. 2. – 608 с.; *Цимбалістий 1992:* Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К., 1992. – С. 66 – 96.; *Шлемкевич 1992:* Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. – К., 1992. – С.97 – 112.